

CONLOCUIREA ETNICĂ ÎN ROMÂNIA. ASPECTE TEORETICO-METODOLOGICE

ILIE BĂDESCU, DOREL ABRAHAM

1. Conlocuirea — dimensiune a relațiilor interetnice

Referențialul la care trebuie să raportăm relațiile interetnice este teoria conlocuirii. În orice societate există cadre integratoare, înăuntrul cărora pot fi judecate tensiunile, conflictele etc. Cifrele statistice capătă înțeles numai în raport cu aceste cadre. Ele nu pot fi extrapolate dincolo de aceste cadre. Cadrele de conlocuire sunt multiple (gospodărie, vecinătate, localitate, regiune, țară). Etnomorfologia asimilează spațiul de conlocuire în categoria cadrelor integratoare, înăuntrul cărora trebuie judecate și tensiunile sau conflictele interetnice.

Spațiile de conlocuire nu trebuie decupate obligatoriu după criteriul ariilor administrative (cum ar fi județul).

Din capul locului se cuvine făcută distincția între locuință și locuire. Locuință (casa sau gospodăria) este supusă influențelor stilistice, ale unei civilizații și ale unei arii culturale. De exemplu, locuința la români se distinge printr-o gamă de elemente care traduc un anumit raport între deschis/închis, lumină/intuneric etc. Stâlpul și pridvorul, bunăoară, sunt elemente esențiale pentru a caracteriza stilistic arhitectura țărănească românească. Casa nordicilor europeni este închisă pe când pridvorul, la români, face o trecere graduală între spațiul închis al casei și spațiul deschis al mediului înconjurător. Locuirea însă este, în sens larg, un fenomen de raportare colectivă la un teritoriu, adică de stăpânire și utilizare colectivă a aceluia teritoriu. Ceea ce nu exclude utilizările și posesiunile individuale (adică uzufructul și proprietatea). Dimpotrivă, abia conlocuirea le face posibile. Ne putem întreba, bunăoară, dacă există segregări fizice în ceea ce privește conlocuirea unei așezări sau regiuni, adică, ne întrebăm dacă există o condiționare etnică negativă a locuirii regionale (sau naționale). Studiul de față a vizat aspecte privind modelul colectiv al locuirii unei regiuni sau ceea ce s-ar numi conlocuirea regională. Orice colectivitate umană poate fi caracterizată printr-un sistem de raportare la teritoriu, care cuprinde, între altele, o solidaritate a populației cu locul (cadrele vieții), adică o relație cu zona sau cu regiunea de conlocuire. Totalitatea acestor dimensiuni ale locuirii colective au fost sintetizate, de către sociologul D. Gusti, într-o formulare celebră :

$$\text{cadre} + \text{manifestări} = \text{Voința socială}$$

Cadrele sunt aceleași pentru o populație așezată într-o regiune. Indiferent de regimul proprietății, de practicile și sistemul economic sau politic, cadrele sunt aceleași pentru toți membri unei populații date. Ei vor spune: „satul meu”, „regiunea mea”, „sunt din Ardeal”, sau „sunt din Banat”, ori „sunt din România” etc. În aceste „identificări” ei indică tocmai fenomenul și raportul de conlocuire. Aceste cadre sunt: cosmic, istoric, psihologic și biologic. La rândul lor și manifestările au caracter colectiv și deci plasază individul și grupul într-o unitate mai vastă, care este aceea a profesiei sale, a domeniului său de activitate, a localității sale, a regiunii, a țării sale și mai vast a unor „unități mondiale”. În sensul acesta putem vorbi despre „manifestări economice”, „spirituale”, „politice” și „juridice”, care au și ele grade și extensii diferite, așezând oamenii în relații de conviețuire. Așadar, comunitatea cadrelor de viață generează fenomenul de conlocuire, iar comunitatea manifestărilor generează fenomenul de conviețuire. Raporturile etniilor cu cadrele și cu manifestările descriu conlocuirea etnică și conviețuirea etnică.

2. Conlocuire, coetnie, conațiune, cadru teritorial

Problema teritoriului este una esențială în caracterizarea habitatului unei comunități. Ar fi greu să spui care este teritoriul cutărei colectivități etnice, dacă n-ar spune-o ea însăși. Dar nici ea nu subînțelege prin „teritoriu” un spațiu de segregare fizică, ci o regiune de conlocuire sau de co-apartenență (cu alte grupuri etnice). Astfel, un maghiar va circumscrie zona sa de locuire tot așa cum și-o va circumscrie un bănățean sau un moldovean ori un transilvănean. El va indica provincia istorică (Transilvania, Banat, Moldova etc.). Problema inter-etnică începe acolo unde un etnic oarecare, să zicm un neamț, ar pretinde o segregare fizică (teritorială) de alte etnii. Definirea raportului cu teritoriul ne ajută să definim corect un concept, cel de *relație co-etnică*. Acest concept are înțeles în cadrul unei unități teritoriale locuite de etnici diferiți. De exemplu, un maghiar din Transilvania nu este coetnicul maghiarilor din Ungaria prin simplul fapt că teritoriul său de locuire este comun nu cu al ungarilor din Ungaria, ci cu al germanilor, românilor, evreilor, țiganilor etc. din Transilvania, adică dintr-o provincie românească. Ungurul din Transilvania și cel din Ungaria fac parte din aceeași etnie și n-are sens să vorbești, în acest caz, de coetnicii maghiari, ci de etnicii maghiari. Coetnicitatea este un fenomen de conlocuire a unui teritoriu comun.

Cât privește conceptul de conațiune, acesta are sens doar între națiunile care conlocuiesc, în formă federalistă, un teritoriu de conținut real. De aceea, când conducerea politică a unui partid etnic dintr-un stat național se declară conațiune ea face o proiecție politică, adică se raportează la un posibil spațiu de federalizare, care, momentan, nu există. În acest context, noțiunea de conațiune este o ficțiune juridică în care se proiectează o năzuință politică spre un confederalism regional. Pentru a evita o astfel de capcană s-a adoptat termenul de „naționalități conlocuitoare” și mai târziu, de minorități naționale. El nu viza însă specificitatea grupului etnic, ci apartenența la o națiune. De aceea, din punct de vedere sociologic, este mai corect să se vorbească despre „grupuri etnice” și „relații interetnice”, termenul de minoritate națională având o coloratură politică desemnând o minoritate „nulă” de statul

mamă. Noțiunea de „coetnie” poate căpăta înțeles dacă e folosită în raporturile cu con-locuitorii reali ai unei provincii, nu cu cei dezirabili.

Cercetarea noastră examinează aspectul teritorialității din perspectiva fenomenului interetnic.

Este de reținut, că cele două concepte n-au legitimitate decât în cadrul lor real, care este acela al unei regiuni de locuire comună.

Documentele politice care au scos aceste noțiuni din cadrul lor legitim au încălcat regula raportării la relația interetnică. Federalizarea etnocratică și euroregiunile transfrontaliere (ca în proiectele Consiliului European) reclamă discuții cu totul speciale. Orice federalizare nu poate să aibă la bază voința unei etnii anumite (etnocrată), ci a unor co-națiuni liber co-asociate. Iată, așadar, trei noțiuni diferite aplicate aceleiași realități de conlocuire regională. Având în vedere că tensiunile și conflictele vor fi examinate în cele trei cadre: rezidențial; regional; național, putem spune că spațiul de verificare a ipotezelor etnomorfologiei este un spațiu multidimensional.

3. Aspecte teoretico-metodologice privind conlocuirea etnică

Una din problemele cruciale ale cercetării zonelor de locuire etnică mixtă se referă la identificarea modelului de locuire a teritoriului pe care-l dezvoltă populațiile din acele zone. În genere, hărțile croite, în cabinetele diplomatice, împreună cu principiile care organizează discursul diplomatic în legătură cu chestiunea etnică dintr-o regiune, ar trebui să țină seama de modelul de locuire colectivă pe care-l propun populațiile. Altminteri se va crea un clivaj între populații și politicieni, între hărțile croite în cabinete și hărțile croite pe teren, chiar de către populații. Pentru a fi pace într-o regiune, harta croită în cabinete trebuie să reproducă, în mare măsură, harta croită de către populații sub forma modelului mental de locuire colectivă a teritoriilor în discuție. Iată de ce sociologia locuirii nu poate face abstracție de un cadru mai larg care este acela al sociologiei locuirii colective a teritoriilor, cu sau fără așezări etnice mixte. Proiectarea profilului regional al locuirii și al unor modele de locuire (cum ar fi satul, cartierul, orașul), trebuie să țină seama de sociologia locuirii colective sau conlocuirii.

Există, cum se știe, forme spațiale diferite de locuire. Sociologia istorică distinge, de pildă, între locuirea pe familii izolate (sistemul fermelor, de pildă, căruia școala Le Play îi găsește originea în timpul social creat de „drumul fiordurilor”), pe grupuri de familii (cătunele), pe vecinătăți (satul celtic) etc. Școala de sociologie istorică din România a decupat, bunăoară, asemenea forme spațiale de locuire, pe care H.H. Stahl le-a clasificat: văile, uniunile de văi, „republicile țărănești” etc.

Cercetările lui T. Herseni și Ion Ionică au luat drept cadru de analiză „țările” sau „ținuturile” (Țara Bârsei, Țara Oltului etc.) și au sesizat caracterul de „Țară a țărilor” sau „ținuturilor” pe care-l are teritorializarea locuirii colective în România.

Există deci o problemă a formelor spațiale (teritorializate) de locuire colectivă și, în cercetarea de față, am încercat să abordăm locuirile etnice mixte, din perspectiva teoriei spațiilor de conlocuire (forme spațiale de locuire colectivă), delimitând, în acest sens, o nouă direcție de cercetare pe care am denumit-o etnomorfologie.

Ne propunem în cele ce urmează să examinăm conlocuirea în teritoriile cu așezări etnice mixte.

Ipoteza de la care pornim este aceea că orice populație își proiectează propriul ei model de locuire a unui teritoriu și este foarte greu, dacă nu imposibil, să anulăm o asemenea hartă mentală colectivă. Populațiile operează, deci, cu propriile lor cartograme, pe care le vom denumi cartograme etnologice. Accesul la aceste cartograme mentale ale populațiilor reclamă un demers epistemologic și metodologic special pe care noi îl încadrăm în știința *etnomorfologice* (morfologia sau ecologia grupurilor și așezărilor etnice). Din punct de vedere epistemologic, etnomorfologia se distinge prin aceea că are drept fundament reprezentările populațiilor asupra teritoriilor și practicile lor cu teritoriile. Elaborarea cadastrelor și a acelor ramuri ale dreptului care se ocupă de problema terenurilor, a proprietăților și a teritoriilor n-a anulat realitatea practicilor și reprezentărilor colective ale populațiilor în aceleași domenii. Una dintre chestiunile esențiale ale etnomorfologiei se referă, deci, la identificarea proiecțiilor teritoriale ale unei populații. Etnomorfologia se bazează pe anchetele teritoriale asupra *locuirii colective* dintr-o regiune dată care poate fi o regiune de frontieră, o zonă de locuire etnică mixtă, un teritoriu național, o regiune istorică etc. Metodologic, studiile etnomorfologice se desfășoară la trei niveluri:

a. ancheta atitudinilor în cadrul unor populații decupate după rangul teritorial avut în vedere;

b. determinarea „balanțelor” conlocuirii, care ne permit să „cântărim” valorile polare (atitudini, sentimente, opinii etc.), mărimile (volum, densitate etc.) etnodemografice etc. Balanțele conlocuirii pot fi determinate prin analiză etnoscopică (etnos = popor, scopein = a vedea) ele pot căpăta deci și denumirea de „balanțe etnoscopice”;

c. al treilea nivel al anchetelor etnomorfologice se referă la determinarea variațiilor regionale ale conlocuirii etnice, adică la determinarea scării etnomorfologice a zonelor de conlocuire etnică. Abia această analiză va permite decuparea *tipurilor de locuire colectivă* pe care le proiectează în teritoriu o populație dată.

Dacă ancheta populațiilor reclamă procedee îndobște cunoscute (pe care le furnizează demografia, geopolitica și statistica socială) la care se adaugă procedeele promovate de știința anchetelor de opinie (teoria sondajelor), în schimb, analiza „balanțelor” conlocuirii presupune o metodologie care se constituie la intersecția dintre studiul atitudinilor, teoria valorilor polare și teoria tendințelor. Această metodologie admite că factorul motor al modelelor spațiale (de locuire colectivă) este sentimentul *social* sau atitudinea *socială*. Prin urmare, ancheta populațiilor trebuie completată cu sondajele de opinie și cu ancheta sentimentelor sociale dintr-o populație în cuprinsul unui teritoriu dat. Pe de altă parte, metodologia cercetărilor etnoscopice ne previne asupra caracterului specific de cristalizare a sentimentelor sociale în teritoriile cu locuire colectivă *mixtă*. În aceste teritorii, sentimentele etnice se organizează după logica valorilor polare. În sensul acesta, un sentiment sau o atitudine etnică se distribuie într-o populație pe un continuum bipolarizat de tipul: favorabil /nefavorabil, acceptare/ respingere, insider/ outsider, localnic/străin etc.

Pentru a determina intensitatea (și direcția) unei atitudini (sau sentiment etnic), ne putem folosi de indicele opiniei dominante al lui Hofstätter.

Acest indice variază pe un interval cuprins între -1 și $+1$ sau -100 și $+100$. Semnificația acestui interval, pentru metodologia cercetărilor etno-morfologice, ține de faptul că indicele se calculează pentru populații decupate pe zone (arii sau regiuni). În felul acesta el ne permite să determinăm variațiile regionale ale conlocuirii, pentru că ne ajută să situăm zona de locuire colectivă pe următoarea scară:

$+1$	— zonă de atracție interetnică puternică
$+0,5$	— zonă de acceptare etnică
0	— zonă de neutralitate etnică
$-0,5$	— zonă de separare etnică
-1	— zonă de respingere etnică puternică

Primele două descriu un spațiu de conlocuire unitară, armonioasă, de securitate colectivă, de conviețuire activă (bazată pe împrumuturi culturale, pe circulația valorilor și stilurilor de viață, pe o mare comprehensiune etnică reciprocă). Ultimele două zone descriu opțiunea populațiilor spre un model de locuire colectivă separată, distinctă, bazat pe o mai scăzută circulație a valorilor, pe împrumuturi reduse și pe un mare conservatorism etnic al stilului de viață, care privește atât locuința, cât și celelalte aspecte ale vieții individuale și colective. Intervalul de la 0 la $-0,5$ este unul care descrie predispoziția spre locuire etnic separată, dar cu *toleranța* „celuilalt”, a „celui de alături”, fără a admite însă „mixajul” etnic. Dimpotrivă, intervalul de la $-0,5$ la -1 este acela al situațiilor de „respingere etnică” și de „conflict interetnic” potențial (sau latent). Este, propriu-zis, situația, în care lipsește voința și interesul pentru „înțelegerea” „celuilalt”. Stilul său de viață este mai degrabă respins.

4. Tipologia zonelor de conlocuire

Tipologic putem spune că:

1. intervalul de la $+1$ la $+0,5$ încadrează modelele de conlocuire *înalt comprehensivă*, bazate pe voința de înțelegere și acceptare a „celuilalt”, pe atracția spre stilul său de viață, într-atât de mult încât preocuparea pentru autodefinire etnică (pentru valorile specificului etnic) poate slăbi semnificativ. Valorile comprehensiunii par a fi predominante în raport cu valorile auto-definirii;

2. intervalul de la $+0,5$ la 0 include acele modele de locuire colectivă bazate și ele pe conlocuire comprehensivă, în care însă, înclinația spre *auto-definire etnică* nu este contracarată de interesul pentru *comprehensiunea* celuilalt (al „etnicului” de alături). Astfel spus, în zonele care, tipologic, se înscriu în acest interval valorile autodefinirii sunt armonios proporționate cu valorile comprehensiunii (recepției etnoculturale);

3. intervalul de la 0 la $-0,5$ este unul în care valorile comprehensiunii capătă o poziție secundară, diminuată, în raport cu valorile autodefinirii, în așa fel încât stilurile etnice se vor diferenția puternic și se vor imprima, ca atare, atât vieții cotidiene cât și unor aspecte ale culturii și civilizației cum ar fi locuința, habitatul, localitatea etc. Acesta este cazul modelului cantonal,

în care tendința spre *specificul propriu* depășește tendința spre și voința de împrumut sau de *unificare stilistică* a modurilor de viață și de locuire. Dacă primul interval este propriu *modelului relativist* (un foarte înalt relativism cultural) și al doilea *modelului intercultural* (interetnic), în schimb al treilea este intervalul *modelului cantonal*. Ne dăm seama că în toate aceste trei intervale se reproduc (chiar dacă la intensități diferite și în forme diverse) valorile *toleranței etnice*.

4. abia intervalul al patrulea (între $-0,5$ și -1) este cel în care valorile autodefinirii sunt îmbrățișate printr-o strategie de respingere a valorilor comprehensiunii. Acesta este *modelul etnocentrist* și el predispune la extrapolară propriului model în judecarea „celuilalt”. Ceea ce putem spune, cu o oarecare siguranță metodologică este că cei aflați în acest interval resping puternic „celălalt model”. Ceea ce, iarăși, nu înseamnă că resping însuși *grupul etnic*, ci numai *stilul* său cultural (stilul său de viață).

Iată tipologia „locuirii colective” :

+1	—	modelul cosmopolit (universalist)
+0,5	—	modelul intercultural (deschis)
0		
-0,5	—	modelul cantonal (neutralist)
-0,5	—	modelul etnocentrist (închis)

Accastă scară conține, de fapt, două axe: axul comprehensiunii (etno-culturale) și axul autodefinirii.

În orice polaritate interetnică, deci, avem de-a face cu valori ale autodefinirii la un pol și cu valori ale comprehensiunii la celălalt pol. Acesta este motivul pentru care *relația interetnică* subîntinde o *distanță* netranzitivă. Astfel, distanța de la etnia A la etnia B nu este egală cu distanța de la B la A, fiindcă etnia A poate fi înalt comprehensivă față de etnia B, în vreme ce etnia B poate fi necomprehensivă cu etnia A și puternic etnocentrată.

Analiza locuirii colective sau a conlocuirii etnice (locuirea mixtă) trebuie, deci, să înceapă cu determinarea zonelor de conlocuire și a tipurilor în cuprinsul unui teritoriu dat (o regiune, cum ar fi provincia istorică sau teritoriul național, adică o „țară”). Sistematizarea teritorială, amenajarea spațiilor și proiectarea politicilor regionale sau locale (administrația locală) nu poate ignora deci aceste modele de locuire colectivă care sintetizează opțiunea populațiilor. De pildă, într-o regiune în care predomină modelul cosmopolit, trebuie adoptat un alt tip de politică locală decât într-una în care predomină modelul etnocentrat. Se cuvine făcută observația fundamentală din perspectivă etnomorfologică, și anume că nici un *grup etnic* nu este exclusiv cosmopolit sau exclusiv etnocentrist. El poate adopta orientări cosmopolite în raport cu un anume grup etnic și etnocentrisme în raport cu altul.

Ipoteza noastră este că majoritatea grupurilor etnice vor îmbrățișa cel puțin modelul intercultural sau pluralist-neutru de conlocuire în raport cu germanii sau cu evreii, în schimb, vor îmbrățișa modelul etnocentrist (închis) în relațiile cu romii (țigarii), ceea ce înseamnă o respingere a stilului de viață propus de grupul etnic al romilor. Pe de altă parte, analiza etnomorfologică ne permite să determinăm liniamentele pe care trebuie proiectate în teritoriu politicile sociale. Dacă analiza etnomorfologică ne va dezvălui *patru zone* și deci patru tipuri de modele pentru locuirea colectivă, este clar că vor trebui

proiectate patru politici sociale. În al doilea rând, proiectarea acestora în teritoriu nu se poate face la întâmplare, ci în raport cu profilul teritorial al conlocuirii. Fiecare teritoriu are un profil dat de modelul de locuire colectivă pe care-l proiectează asupra lui o populație. Iar această proiecție nu poate fi ignorată decât cu prețul unor tensiuni și conflicte.

Să luăm exemplul politicii de până în 1989, de *inserție* a grupurilor masive de romi în spațiile locuite de sași în Banat și Transilvania. Această politică s-a dovedit eronată și fără consecințe pozitive nici pentru sașii rămași în acele spații și nici pentru romii aduși să se stabilească în aceleași localități (vezi „Studiu de caz”). O asemenea eroare provine din ignorarea stilului de locuire și de viață al romilor, care au fost „siliți” să adopte un stil de locuire impropriu, și al germanilor, pe de altă, care au fost forțați să admită în cadrul spațiului propriu de locuire (satele de sași) un element etnic pe care îl resping puternic. S-a creat astfel cadrul unor tensiuni etnice.